

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

„Valami rossz szellemtől származánk!”

EGY KOLOZSVÁRON MEGJELENTETETT PETŐFI-VERS
ÉS A MAGYAROK ÖRDÖGI EREDETÉNEK MONDÁJA¹

Isten csodája²

Ameddig a történet csillaga
Röpíti a multakba sugarát:
A szem saját kezünkben mindenütt
Saját szívünkre célzó gyilkot lát,
S ez öngyilkos kéz hányszor szálla ránk!...
Isten csodája, hogy még áll hazánk.

Igy hordozunk sok százados sebet,
Keblünk soha be nem gyógyúlhatott;
Mérget kellett mindenkor innia,
Ki sebeinkre önte balzsamot.
Valami rossz szellemtől származánk!
Isten csodája, hogy még áll hazánk.

S míg egymást martuk szennyes koncokért,
Mint a szeméten a silány ebek,
Azt vettük észre csak, hogy ezalatt
Az oroszlánok itt termettenek;
Jött a tatár, jött a török reánk.
Isten csodája, hogy még áll hazánk.

Ott foly Sajó... oly görbén kanyarog,
Mint ember, a ki görcsben haldokol;
Ott haldokoltunk, vérünk ott szivá
Az óriási nádaly, a mogol,
S holttesteinket fölfalá a láng!
Isten csodája, hogy még áll hazánk.

¹ A szöveg megjelent: BÁNYAI Éva, SZONDA Szabolcs szerk., *Idő(m)értékek, kontextusok. Írások Molnár Szabolcs 65. születésnapjára*, RHT Kiadó, Bukarest–Sepsiszentgyörgy, 2008, 57–65. Mivel a kiadvány ma már nehezen elérhető, vállaltuk újraközlését. A szerk.

² PETŐFI Sándor *Összes Művei*, 4. *Összes költeményei (1845. augusztus–1846)*, s. a. r. KERÉNYI Ferenc, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003 (a továbbiakban PSÖM 4), 94–95, jegyzetek 415–419.

S ott van Mohács... ott nyomta a királyt
Sárkoporsóba páncéla s lova,
S készült számunkra a ledólt király
Kardjából a rettentő zabola,
Melytől még most is ég és vérzik szánk!...
isten csodája, hogy még áll hazánk.

Mi lesz belőlünk?... ezt én kérdezem,
De mily kevesen gondolnak velem.
Oh nemzetem, magyar nép! életedet
Mindig csak a jó sorsra bízod-e?
Ne csak istenben bizzunk, mint bizánk;
Emberségünkől álljon fönn hazánk!

Szalkszentmárton, 1846. [jan. 1–3.]

Petőfi Szalkszentmártonban írta, feltehetőleg 1846 legelső napjaiban e versét, amelyet azután cenzúráztatott és eljuttatott Úrházy Györgynek Kolozsvárra, aki meg is jelentette, de csak 1847 végén, az *Unio, Zsebkönyv 1848-ra* című almanachjában. A költemény feltétlenül fordulatot jelent Petőfi történelemszemléletében. Horváth János így ír róla: „A hagyományos történelemszemléletet már lényegesen átalakítva mutatja az 1846 eleji *Isten csodája*. Ez már nem magasztalja a múltat, inkább vádolja. ‘Saját kezünkben’, ‘saját szívünkre célzó gyilkos’, ‘öngyilkos kezét’ lát, ameddig csak visszanezhetni történetünkbe; sebeink soha be nem gyógyulhatnak; aki gyógyított volna, ‘mérget kellett mindenkor innia’:

Valami roszt szellemtől származánk!
Isten csodája, hogy még áll hazánk.

[...] A nagy nemzeti hibát, a belső visszavonást, a korábbi költészet is emlegette, korholóan, vagy elégikus panasszal, de Petőfi teszi meg történet-összefoglaló szempontú. Kölcsey hazafi-pesszimizmusa rokon e felfogással, de sötét, rezignált közönye küllönbözteti meg a Petőfiétől, ki koránt sem tart mindent elveszettnek, sőt a tettek korát látja elérkezettnek [...]”³

Egyetérték Kerényi Ferencsel, aki nem tartja meggyőzőnek a vers lehetséges mintái között Széchenyi művét, *A Kelet népét* (amelyre Horváth János utalt),⁴ és abban is, hogy annál fontosabbnak tartja viszont a Kölcseyre tett utalását.⁵

Szabó G. Zoltán Kölcsey *Hymnusának*, illetve a *Zrínyi második éneke* című versének kritikai apparátusában felsorolja azokat a költőket, akik Kölcseyvel megegyező módon az öngyilkossággá vagy testvér- esetleg anyagyilkossággá fajuló nemzeti meghasonlást állították versük argumentumai között fő helyre: Farkas András, Szkhárosi Horváth András, Batsányi János, Etédi Sós Márton, Virág Benedek, Berzsényi Dániel.⁶

³ HORVÁTH JÁNOS, *Petőfi Sándor*, Pallas Kiadó, Budapest, 1922, 247–248.

⁴ KERÉNYI, i. m. = PSÖM 4, 556.

⁵ Uo., 417; Kölcsey *Hymnusának* háttérrel kapcsolatban utal a kritikai kiadásra, ld. KÖLCSEY FERENC *Minden munkái, Versek és versfordítások*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Universitas, Budapest, 2001 (a továbbiakban KFMM *Versek és versfordítások*), 103–105.

⁶ SZABÓ G., i. m. = KFMM *Versek és versfordítások*, 731–733, 1013–1025.

Hozzátehetjük: a *Hymnus* ötödik versszakának második fele egy igen ősi antik eredetű természetrajzi toposzra megy vissza.

Hányszor támadt tennfiad
Szép hazám kebledre,
'S lettél magzatod miatt
Magzatod' hamvvedre?'

Petrarca legnépszerűbb latin nyelvű műve a Magyarországon eredeti nyelven is többször – részlegesen vagy egészében – kiadott, valamint részlegesen magyarra is lefordított *De remediis utriusque Fortune*. A mű második könyvéhez írott előszóban Petrarca az egész világ legalapvetőbb jellemzőjeként mutatja be az örök és engesztelhetetlen harcot, amelyet mindenki folytat mindenki ellen. Rengeteg példát hoz az állatvilág ádáz küzdelmeiből is, és különösen elrettentő példaként hozza fel a viperák szaporodását.

„Ferarum alie, dum coeunt, magnis stridoribus, alie rapidis unguibus inquiete sunt, iam si credimus quod de natura vipere magni scribunt viri, quanta rerum contrarietas, quantumque litigium! Maris caput sua quadam naturali, sed effrenata dulcedine, in os vipere insertum, illa precipiti fervore libidinis amputat; inde, iam pregnans vidua, cum pariendi tempus advenerit, fetu multiplici pregravante, et velut in ultionem patris uno quoque quamprimum erumpere festinante, discerpitur. Ita duo animantium prima vota, proles et coitus, huic generi infausta penitusque mortifera deprehenduntur, dum marem coitus, matrem partus interimit.”⁸

Magyarul:

„Egyes vadállatok nőtényei is, amikor közösülnek, nyugtalanságukban nagy zajt csapnak, mások pedig éles körmüket meregetik; és hogyha elhisszük azt, amit a vipera természetéről nagy tudósok írtak, akkor az ő fajuknál milyen hatalmas ellenségesség és viszály található! A hím természetadta, de zabolátlan kéjvágyánál fogva fejét bedugja a nőstény szájába, az pedig a gyönyör feneketlen lángolásában leharapja; azután a már terhes özvegy, mikor eljön a szülés ideje, és sokszoros ivadékkal terhes, amikor ezek előtörnek, akkor mintegy atyjuk megbosszulására szétmancangolják anyjukat. Íme tehát az élőlények legfőbb óhaja, az utód és a közösülés ezen faj esetében szerencsétlen és teljességgel halálos módon lepleződik le, mivel a férjet a közösülés, az anyát a szülés emészti el.”

A „nagy tudósok”, akikre Petrarca hivatkozik, elsősorban az idősebb Plinius (*Naturalis historia*, X., 82, 169), azután a belőle merítő Isidorus Hispalensis, azaz Sevillai Szent Izidor (*Etymologiae*, XII, 4, 10–11), majd Brunetto Latini, Dante mestere (*Trésor*, I, 5, 144) vagy Szent Bernát (*Nagyszerdai prédikáció*, 6).⁹ Végül tehát a *Hymnus* híres

⁷ KÖLCSEY, *Hymnus* = Kölcsey Ferenc Minden munkái, *Versék és versfordítások*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Universitas Kiadó, Budapest, 2001, 104.

⁸ PÉTRARQUE, *Les remèdes aux deux fortunes*, 1354–1366, Vol. I, Texte et traduction, Texte établi et traduit par Christophe CARRAUD, Jérôme MILLON, Grenoble, 2002, 536–538.

⁹ PÉTRARQUE, *Les remèdes aux deux fortunes* 1354–1366 de Giuseppe TOGNON, Introduction, notes et index par Christophe CARRAUD, Jérôme MILLON, Grenoble, 2002, 405–406; Conrad H. RAWSKI, *Petrarch's Remedies for Fortune and Foul*, A Modern English Translation of *De remediis utriusque Fortune* with a Commentary, Vol. 4, Book II, *Remedies for Adversity*, Commentary an Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1992, 13–14. Az alapjaiban Pliniustól származó hiedelem széles körökben elterjedt a régi bestiáriumokban és enciklopédiákban, noha már Albertus Magnus kétségbe vonta mint természetellenest és képtelent.

képe mögött a korábbi költők által egyszerűen viperafajzatnak nevezett magyarok egyik alaptulajdonsága lappang.

Az eddig említhető költők és művek közé – a nemzeti öngyilkosság tárgyában – feltétlenül fel kell vennünk Pálóczi Horváth Ádámot és az ő *Ötödfélszáz énekeit* is. Lásunk néhány példát (az első mindjárt a nemzetsírig vezet):

Jere velem pajtás! temető-sírt ássunk,
Előbb mint több szegényt s bosszút nyeljük s lássunk.
Rejtsük el a föld gyomrába,
Nagyapáink sírhalmába
Nemes nemzetünket, szép eredetünket.
[...]
Úgy járjuk a táncot, mint a sípok szólnak,
Vesztünkre megtesszük, amit parancsólnak,
Borotvát tettek a nyakunkba,
S bízván tulajdon magunkra,
Hogy azt elnyiszáljuk, vérünket rongáljuk.
(*Féniksi készülő*)¹⁰

Vagy egy másik példa, amelyben kígyó is van (valamint jó néhány újabb lehetséges előkép Kölcseyhez):

Kívül-belül érdemed nagy volt hajdanán,
Míg volt törzsgyökös neved maga divatján,
De miolta fészkedbe a Sas beleköltött,
Kígyó szállt kebledbe, s méreggel eltöltött.
[...]
Némúlni s nem látni nagyon megtanúltunk,
Múljunk el egyúttal, ha már megvakultunk,
Felejtjük el lételünket,
S minden emlékezetünket,
Egymás után sorba temessük a porba.
Hogy vagy ne maradjon semmi maradékunk,
Vagy ha még feleled dibdáb fogyatékkunk:
Egy új nemzetséggé váljon,
Mely vagy örömet szolgálgjon,
Vagy ugyan nemesen szabadnak szülessen.
(*Mátyás palotája*)¹¹

A nemzeti öngyilkosság mint az ellenséges, de a magyart testvérnek érző, a németet pedig valódi ellenségnek tartó török vádja hangzik el egy harmadik versben:

Érdekes hogy maga Shakespeare is erre a vipera-babonára építi az egész darab kulcsát jelentő rejtvényét a *Pericles* című művében: „I am no viper, yet I feed / On mother's flesh wich did me bread.” Áprily Lajos fordításába: „Én nem vagyok vipera sem, / Szülőanyám húsát eszem.”

Mint tudjuk, Petőfi 1847-ben határozta el (Arany és Vörösmarty bevonásával), hogy lefordítják és kiadják Shakespeare összes műveit. Ő maga egy Párizsban 1838-ban megjelent angol Shakespeare-összkiadást használt. L.d.: PETŐFI Sándor *Összes művei IV, Petőfi Sándor szépprózai és drámai művei*, s. a. r. VARJAS Béla, Akadémiai Kiadó, Budapest 1952, 409.

¹⁰ PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám, *Ő és új, mintegy ötödfélszáz énekek*, kiadta BARTHA Dénes, KISS József. Kritikai kiadás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953, 130–131.

¹¹ Uo., 128–129.

És te viszont megvetettél, nem szerettél érzeni dupla hasznot,
Napnyugaton, ha sípolnak, a rokonnak a magyar ellene ront,
Dulva, kivont karddal üldöz, ő is öldöz, maga is vérárokat ont,
És kinek ont? Ki nyakára nemsokára szőr kötelet gunyolva font.
Nyögj; de ne mondd, aki a maga hasába kést kever ugye bolond?
Nyögj, de ne mondd kést ver-e a maga hasába a magyar! ugye bolond?
(*Török muzsika*)¹²

Végül nemzetsír és vipera együtt található a következő idézetben, amelynek távoli visszhangja Kölcseynél, Petőfinél, Aranyánál fellelhető:

Vagy elsüllyedünk önfiaink által is ásott sírjainkba,
Vagy az egynehány jó visszavándorol a Jaik partjára,
Az őshazába;

Pálóczi Horváth ezután még a nemzet sírfeliratát is megfogalmazza, amelyben a Nemzet maga összegzi a tanulságot:

Hogy a vér a vért gyűlölve, s irigyimmal közösüle,
Szültem ily édesanyákat Holtra rágó viperákat.
(*Haza kísérő*)¹³

Ismereteim szerint a visszavonást mint nemzeti alapbűnt a pokollal, mint onnan származó lényt először Virág Benedek hozza össze; az ő műveit természetesen Kölcsey és Petőfi is ismerte.¹⁴ Virág *A versengő hazafiakhoz* című versét Horatius imitációjával építette fel (vö. Ep. I. 3, 32–35 és Epod. 7 és 16). Emathiat, azaz a római nép sorsát a polgárháborúban eldöntő pharsalusi ütközetet emlegeti:

... De mely keserves szózat érdekel! Gonosz
Visszavonás, hah! rút fajzatja pokolnak! elöntvén
Émátnak mezeit vérrel, jó, s kürtöli bűnös
Győzedelmének fiait, mik önnön
Honnyoknak szívébe döfödni
Merték fegyverek élet.
Dühös! kegyetlen fajzatok!
Ha már vitézi véreketek kiontani
Elszántátok; elég okotok vala rontani népét,
Bennetek nevető Babilonnak,
S bosszút állani régen
Tévelygő Krásszus lelkéért, s Róma nevéért.
Térj, térj meződre vissza képtelen csuda,
S vessz el örökre!

Petőfi azonban többet állít, mint hogy a magyarok született öngyilkosok. Szerinte ennek oka maga a sátán, „a rossz szellem”, akitől az egész nemzet származik! Ez nem egyébre utal, hanem a hun, illetve magyar nemzet eredetmondájára. Eckhardt Sándor így foglalja össze röviden ezt a mondát:

„Ugyanilyen antik eredetű a hunoknak az az eredetmondája, melyet Jordanes Orosiusra, egy 5. századi hispániai történétíróra támaszkodva mesél el. A vélt ősei hírnevét féltékenyen

¹² Uo., 174–175.

¹³ Uo., 192–194.

¹⁴ Vö. SZABÓ G., i. m. = KFMM *Versek és versfordítások, 731–733*; továbbá DIENES András, *A fiatal Petőfi. A költő származása és életútja 1838 nyaráig*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1968, 180.

örző Kézai Simon hevesen kifakad ez ellen a mendemonda ellen és teljes teológiai tudását latba vetve cáfolja krónikája elején. Orosius szerint ugyanis Filimer gót király népe között haliuurrnákat, vagyis varázslónőket talált és azokat egy pusztába kergette. Itt ezek fertelmes csavargó szellemekkel, egy később forrás szerint faunokkal érintkeztek és ebből az ördögi egyesülésből származott a hunok kicsi, fekete, állatias külsejű népe, mely eleinte a Maeotis ingoványai között élt és csak azután került ki Scythiába. Ezekben a mesékben elég könnyű felismerni az amazonok eredetmondájának hasonló vonásait.¹⁵

Petőfi már három kiadásban is hozzáférhetett Kézai Simon Gesztájához, melyet Kollár Ferenc Ádám talált meg Bécsben 1766-ban, majd Horányi Elek adott ki Bécsben, illetve Budán 1782-ben, később pedig jobb kiadását eszközölte és magyarázó jegyzetekkel kísérte Podhraczký József (Buda, 1833).¹⁶ Idézzük most magyarul, Szabó Károly klasszikus fordításában:

„Mínthogy erősen sziveteken fekszik, hogy a magyarok tetteit ismerjétek, s azt én igazán tudom, gondoskodtam, hogy azon nemzet történeteit, mellyek különbkülönbféle irományokban Olasz-, Francia és Németországban szerteszt vannak szórva, egy kötetbe szerkeszsem, nem követve Orosiust, ki Ottó császár kedvét keresve, kinek a magyarok különböző csatáikban sok zavart okoztak, könyveiben sokat hamisan koholva azt állította, hogy a magyarok lator ördögöktől származtak. Azt írta ugyanis, hogy Filimer, a nagy Aldarik góth király fia, midőn Scythia hatáira haddal támadt, a mint beszélük, seregében számos aszszonyt vitt magával, kiket *Alirumnáknak* neveznek. S ezeket, mínthogy a katonáknak igen alkalmatlanok voltak, csábításaikkal sokat elvonván közülük a katonai munkától, a mint mondják, a király tanácsa ezért a sereg társaságából kiverte. Kik is a pusztákon kóborogva végre a Meotis tava partjain szállottak meg, s midőn ott férjeik vígasztalásától elesve hosszasan tartózkodtak, említett Orosius állítása szerént lator ördögök jöttek hozzájuk s ölelkeztek velök. S ez ölekezésből eredtek, mint mondja, a magyarok. De hogy állítása nyilván nagy hazugság, bizonyítja először a szent írás, hogy a lelkeknek húsok és csontjok nincs, és hogy 'a mi testtől van, test az, a mi pedig lélektől van, lélek az'. De kitetszik, hogy a természet törvényeivel is ellenkezőt mondott; tökéletesen ellenkezik is a valósággal, hogy a lelkek nemzhessenek, mellyeknek nemző tehetség nem adatott. Miből nyilván van, hogy a magyarok is, mint a világ más nemzetei, eredetöket férfitől és asszonytól vették.¹⁷

A belviszályra született hajlam, a testvérharc átka igen sok nemzet topikus hagyományában szerepel. Gondoljunk csak Káinra és Ábelre, Remusra és Romulusra. Közvetlen szomszédunkban Forstall Márk, Zrínyi Miklós udvari történetírója olvassa a horvátok fejére azt a Marnavics Tomkó Jánostól Hérodotosz nyomán kialakított vádat, hogy ők is, mint általában a szlávok, valami velük született békétlenség miatt huzakodnak örökké egymással, noha egyébként legyőzhetetlenek volnának.¹⁸ Azonban az

¹⁵ ECKHARDT Sándor, *Attila a mondában* = NÉMETH Gyula szerk., *Attila és hunjai*, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1940. Reprint: Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. Az előszót írta HARMATTA János, 148.

¹⁶ Kritikai kiadását ld. Simonis de KEZA, *Gesta Hungarorum*, Praefatus est, textum recensuit, annotationibus instruksit Alexander DOMANOVSKÝ = *Scriptores Rerum Hungaricarum*, [...] Edendo operi praefuit Emericus SZENTPÉTERY, MTA, Budapest, MCMXXXVII, I. köt., a vonatkozó szövegrész: 141, a források részletes elemzésével.

¹⁷ KÉZAI Simon Mester *Magyar Krónikája*, ford. SZABÓ Károly, Ráth Mór, Pest 1862, 1–3. A Geszta keletkezéséről és történelemszemléletéről vö. SZÜCS Jenő, *Nemzet és történelem*, Tanulmányok, Gondolat, Budapest, 1974, 403–555.

¹⁸ MARCUS FORSTALL, *A Zrínyi grófok hősi családjának története*, ford. BENE Sándor = BENE Sándor, HAUSNER Gábor szerk., *A Zrínyiek a magyar és horvát történelemben* Zrínyi Kiadó, Budapest, 2007, 353–376.

ördögi eredet rágalma, illetve vádja mint saját magunk által felismert, sőt vállalt, a nemzeti jellemet az öngyilkosságra determináló magyarázat: egészen egyedülálló eszmetörténeti ritkaság.

Petőfi az antropológiai és történelmi pesszimizmus legmélyebb örvényében, a *Felhők*-korszak kellős közepén, szokásos születésnap-újévi meditációja során merészkedett e sátáni hipotézishez. Szalkszentmártonban írta, Magyarországon, de a másik magyar hazának, Kolozsvárnak szánta. A két magyar hon különállása mintegy térben is megjelenítette az örökös viszályt és megosztottságot.

Ott van persze a vers vége. A költő hirtelen széttépi a rémlátomások pókhálóját és felszólít az isteni irgalomra való hagyatkozás helyett a saját emberségből táplálkozó cselekvésre. A verset az *Unio* című zsebkönyvben publikálják, és nemsokára azon a bizonyos napon, 1848. március 15-én, Petőfi napján (amikor a közmondást megcáfolva – úgy látszik – aludt az ördög), amikor a *Tizenkét pont* utolsó tételét is kinyomtatták, ez így hangzott: *Unió!* (Vagy a másik, teljesebb változatban: *Unió Erdéllyel*).

Majd jött Segesvár, Petőfi másik napja.

A hajdani jóbarát, Jókai 1851-ben az oroszok által elpusztított Losonc felsegítésére kiadott emlékkönyvben közli *A láthatatlan csillag* című elbeszélését. Afganisztánban játszódik, megismerjük belőle az afgán nép eredetmondáját, mely szerint ők a zsidók által kitaszított erkölcstelen asszonyoktól és az őket a sivatagban megvigasztaló ördögöktől származnak.¹⁹

Egyszer, később, a másik barát, Arany is bizakodott, óvatosan, talán mi is bízhatunk:

Öngyilkolásra hogy többé fajulna
Sokkal önérzőbb a magyar.
(*Reményinek – Emlékkönyvbe*).

¹⁹ A novelláról és forrásairól vö. SZÖRÉNYI László, *Jókai: A láthatatlan csillag című elbeszélésének afgán forrásaihoz = A nagy, a várt, a rettegett jövőendő. Tanulmányok a XIX. századi magyar irodalomról*, Tempevölgy Könyvek, Balatonfüred, 2015. 109–113.

